

Kur'an ve Mekke isimli bu kitap, "Kur'an vahyi ve sosyal çevresi, Kur'anın inişi sırasında Mekke'de dini ve sosyal hayat" (La Revelation Coranique et son Environment Social) başlığını taşıyan doktora tezinin (1972, Paris,) Türkçeleşmiş nüshasıdır. Söz konusu tez, Prof. Dr. Şerafeddin Gölcük tarafından Sorbonne Üniversitesinde Prof. Dr. Jacques Berque, Prof. Dr. Muhammed Hamidullah ve Prof. Dr. Adam Malik'ten oluşan jüri önünde savunulmuştur. (s. 10) Bu çalışma,"yeni ve genç bir disiplin olan din sosyolojisi alanında olup, tefsir ve kelamı ilgilendiren yönleri" (s. 9) de bulunmaktadır.

Yazara göre, "bir fenomen, ortaya çıktığı çevrenin hayat şartlarından asla soyutlanamaz. Bu durum, çağdaş ideolojik akımlar için söz konusu olduğu gibi, on dört asır önceki Kur'an vahyi için de geçerlidir. Ancak şu farkla ki, sosyal tabakaların ve değişik güçlerin etkisiyle vücut bulan bir fikir, doğuşuna ve gelişmesine öncülük eden sosyo-ekonomik şartlara bağlıdır; fakat vahiy söz konusu olduğunda durum bambaşka olur. Zira vahiy, her şeyden önce, bir yeryüzü fenomeni değildir; o, beşer üstü bir olgudur. Dolayısıyla bu konu, ister sosyal, ister fizik olsun, çevrenin şartlarına ve değişimlerine çok daha az bağımlı olur." (s.9) Bu ifadeleriyle yazar, vahiy ile Mekke'nin sosyal ve fizik çevresinin birbirleriyle irtibatının kısmi olduğunu anlatmaya çalışmaktadır. Bu kısmi irtibat da, çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Çalışmanın amacı, Kur'an ile indirildiği çevre arasındaki mükemmel uyumu ortaya koymaktır. Bu uyum, daha ziyade Kur'an'ı benimseyenler açısından mükemmeldir. Kur'an mesajı, ilk ortaya çıktığı çevrede bir takım zorluk ve güçlüklerle karşılaşmış olsa da, onun tabii, fitri, yaratılışa uygun bir vahiy oluşu bu uyumu desteklemektedir. (s. 10) Kitapta o dönemdeki tezat ve ihtilafların nasıl mükemmel bir şekilde çözümlendiği ifade edilmektedir. Kısaca bu çalışmada, Kur'an'ın indiği dönemde Mekke'de dini ve sosyal yapının nasıl olduğunu incelemenin yanında, inen vahyin, o coğrafyayı nasıl yavaş yavaş etkisi altına aldığı ve dönüştürdüğü izah edilmektedir.

Kitap; önsöz, giriş, iki ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Sonuç bölümünden önce, "gerçekler, düşünceler ve öneriler" başlıklı başka bir bölüm daha vardır. Ayrıca bibliyografyadan sonra, bir indeks de ilave edilmiştir.

Giriş bölümünde, Kur'an ve vahiy kavramları ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Kur'an'ın kaynağının Hz. Muhammed olmadığı, onun fizik ötesinden Hz. Peygamber'e vahyedildiği (s. 13), asla Hz. Peygamber'in bir uydurması olmadığı (s. 14) vurgulanmış, bu vurgunun niçin yapıldığı daha sonra izah edilmiştir. Zira, "Kur'an'ın menşei konusunda üç çeşit fikir mevcuttur: Birincisi; hiç şüphesiz Müslüman için Kur'an, kaynağı itibariyle harikulade olup tabiat üstüdür. Menşei ve kaynağı Allah'tır. Kur'an Allah'ın yaratılmamış kelimadır. (s. 31)" "İkincisi; Batı seküler anlayışının ortaya attığı iddiadır. Buna göre Kur'an, Hz. Muhammed'in

KUR'AN VE MEKKE

Şerafeddin Gölcük, İz Yayıncılık, İstanbul, 2007, 256 s.

Lütfi CENGİZ

Dr., Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Kelam Araştırma Görevlisi

kişisel düşüncesinin bir ürünüdür. Bu anlayışa göre, Kur'an beşeri bir gayret sonucu Peygamber'in şahsi eseri olarak değerlendirilir. Kur'an hakkındaki üçüncü anlayış ise şöyle ifade edilebilir: Kur'an, ilahi faaliyetin bir ürünüdür. Fakat Hz. Muhammed'in kişisel aracılığıyla meydana gelmiştir. Sözü edilen görüşün taraftarları, Kur'an'da Hz. Muhammed'e isnad edilen bazı görüşlerin bulunduğunu ileri sürerler." (s. 32)

İslam'da vahyin gerçek anlamını anlamak için İbn Haldun'un görüşlerine atfen yazar, beşerî ruhların üç çeşit olduğunu şöyle ifade etmektedir: "Bunların ilki, bilginlerin sahip olduğu ruhlardır. Bu ruh manevi idrak kapasitesine erişme gücünde değildir. Onun böyle bir yeteneği yoktur. Bu ruh anlam ve tasavvur alanında gezinir. Vücutta meydana gelen seziler, görüşler, kanaatler, hükümler şeklindeki bilgiler bu ruhun izin vermesiyle oluşur. Burada tasavvur, tefekkür ve bedenî idraklerin meyvesini görürüz. Bilginler meşguliyet ve çabalarını bu alanda ortaya koyarlar. İkinci tür ruh; velilerin, azizlerin taşıdıkları ruh olup, manevî idrake yönelmiş ruhtur. Diğerlerinin açıklayamadığı ilk hakikatlerin ötesine bu ruh geçebilir. Bizi burada üçüncü tip ruh fazlasıyla ilgilendiriyor. Bu tip ruh, bedenî ve ruhanî tüm beşeriyetten soyunabilen, soyutlanabilen bir ruhtur. Bu ruh, meleklik seviyesine çıkıp yükselebilen ruhtur. Öyle anlar vardır ki bu ruh melek haline gelebilir. Bu tür bir ruha Peygamberler sahiptirler, onlar bu ruhları sayesinde vahiy aldıkları esnada tüm beşerî özelliklerinden soyutlanırlar. Bu durum, Allah'ın onlara bir ikramıdır. İnsanlar arasından seçilen Peygamberler hiçbir yardım almaksızın meleklik halini elde ederler. Çünkü onlar Allah tarafından doğal bir yetenekle donatılmışlardır. Meleklik haline eriştikleri, o anı yaşadıkları zaman mümkün olan her şeyi öğrenirler, imkan dahilinde olanın bilgisini elde ederler. Sonra tekrar beşer haline dönerler ve meleklik halinde iken elde ettikleri bilgileri insanlara nakledip tebliğ ederler."(ss. 35-36)

Konunun devamında bilgi çeşitleri üzerinde durulmaktadır ve özellikle ilham ile vahiy arasındaki farklılığa dikkat çekilmektedir. Yazara göre, "kişinin çalışması ve gayreti olmaksızın kalbe aniden gelen bilgi iki çeşittir: Kişinin nasıl ve nereden geldiğini bilmediği bilgi. Neşet ettiği, hasıl olduğu vasıtanın bilgisini ihtiva eden bilgi, yani kalbe meleğin görünmesiyle atılan bilgi. Bunlardan birincisi ilham adını alır, kalbin derinliğine üflenir. İkincisi ise vahiy olarak isimlenir, özel olarak Peygamberlere hastır. İlham, azizlere, velilere, Hakka yakın tertemiz kişilere ait bir bilgi türüdür. Akf bir hazırlık sonucu kazanılan bilgi, bilginlere ait bir bilgi türüdür. İlham, akf bir hazırlık sonucu elde edilen bilgiden ne yapısı, ne yeri, ne de sebebi yönünden farklılık arz etmez. Sadece perdenin örtünün kalkması açısından farklılık arz eder, zira bu son durum insanın gücü dahilinde değildir. Vahiy de, söylenenlerden hiçbiri ile ilhamdan farklılık göstermez, sadece bilgiyi sağlayan meleğin görülmesi ile farklılık arz eder. Bütün bunlar bilgi olması hasebiyle ilim ifade ederler. Ancak elde ediliş yol ve yöntemleri farklıdır. Zira vahiy kalbe ancak melek aracılığıyla gelir." (ss. 43-44) Bu bahsin sonunda, vahyin kesin olarak "Muhammedî Ben'in" dışında şekillendiği, tamamen bu "Ben"den ayrı ve farklı olduğu, Hz. Mu-

hammed'den üstün ve aşkın olan bir başka "Ben" den geldiği ısrarla vurgulanmaktadır. (s. 55)

Kitabın birinci kısmında, Kur'an'ın inişi esnasında Mekke'deki sosyal ve dini hayata temas edilmektedir. Bu kısımda genel hatlarıyla Mekke'de sosyal ve ekonomik hayat, politik hayat, ahlaki hayat ile inançlar ve dini hayat incelenmektedir.

Bu çerçevede Mekke'nin kısa tarihi, fiziki ve beşeri yapısı, Mekke ekonomisinin durumu, kölelik ve aile yapısı, kültürel ve bilimsel etkinlikler, Hz. Peygamber'in ailesi ve toplum içerisindeki etkisi gibi konulara değinilmektedir. Mekke tarihinde bir dönüm noktasını teşkil eden Amr. B. Luhay'ın putperestliği Mekke'ye getirmesi olayına temas edilerek, Tevhidî İbrahim dininin bu olay ile bozulmaya başladığı, giderek müşriklığe doğru adım atıldığı (ss. 62-63) hususunun altı çizilmektedir. Sosyal etkinlik olarak, Mekkelilerin bizim güncel futbolumuza benzer bir tür spor yaptıkları, bu sporu icra maksadıyla, her mahallede özel spor sahaları oluşturdukları belirtilmektedir. (s. 76) Ekonomik hayatın canlılığını ifade etmek için şu cümleye yer verilmektedir: "Bir kervandaki develerin sayısı beş bin rakamına ulaşıyordu ki bu miktar Mekke'li ticaret erbabının yaptığı ticaretin hacmini ve büyüklüğünü ortaya koyuyor." (s. 79) Mekke'nin kültürel yapısı ile ilgili Mekkelilerin icra ettikleri faaliyetler arasında Varaka b. Nevfel tarafından Kitab-ı Mukaddes'in Arapçaya tercüme edilmesi hatırlatılmaktadır.(s. 72) Lisan açısından, fuarlar sayesinde Arabistan'ın çeşitli lehçelerinin birbirlerine yaklaştığı, ülke çapında kelime alışverişinin yapıldığı, dolayısıyla dönemin Arap kültür ve edebiyatının bundan fazlasıyla yararlanıp zenginleştiği ifade edilmekte, sanki Kur'an'ın gelişine bir tür hazırlığın söz konusu olduğu belirtilmektedir. Bu gibi olaylardan yola çıkılarak şöyle bir iddia ileri sürülmektedir: "Kur'an öncesi Arap toplumu dış dünyaya kapalı değildi. Ülkenin imkanları el verdiği ölçüde yarımadanın içiyle olduğu kadar dışıyla da kültürel mübadele vardı. Kur'an inmeden önceki Arap toplumu için bu husus not edilmesi gereken bir durum arz etmektedir."(s. 86)

Mekke'nin politik hayatıyla ilgili olarak, çok geniş bir ifade özgürlüğünün varlığından bahsedilmekte, hatta bu konuda Atina ile Mekke'yi mukayese edenlerin olduğuna dikkat çekilmektedir. Ancak alınan kararlar icra yetkisine sahip bir otoritenin yokluğu sebebiyle tatbikatta uygun bir ortam bulamadığı için, geniş ifade özgürlüğünün varlığının bir anlamı kalmadığı, her kabilenin özel tutumunun önemli olduğu belirtilmektedir. (s. 93) Mekke'nin kendi kendini yönetmesine örnek olarak ise şu olay anlatılmaktadır: "Bizans imparatoru kendini temsilen Osman b. Huveyris'in Mekke'ye kral olmasını Mekkelilere tavsiye etti. Mekkeliler ise Bizans imparatorunu temsil eden yetkili bir kişiyi melik olarak kabul etmediler. Onlar, oligarşik bir organizma etrafında toplandılar. Bizans'ın tavsiyesini reddettiler." (s. 97)

İnançlar ve dini hayattan bahsedilirken, Mekke şehir devletindeki Hıristiyanların, Yahudilerin, Putperestlerin ve Haniflerin mevcudiyetinin dini ve sosyal bir vakıa olarak tespit edilmesi gerektiğinin altı çizilerek, bu dini gruplar ayrı ayrı söz konusu edilmektedir. Hz. İbrahim tarafından öğretilen ve miras bırakılan

Hanifliği bulma hususunda farklı görüşlere sahip olan Mekke Haniflerden de ayrıntılı olarak bahsedilmektedir. (ss. 117- 33)

Kur'an öncesi dönemde Allah'ın sıfatları bahsinde, Kureyşlilerin karmaşık ve belirsiz bir biçimde kabul ettikleri Allah tasavvuru hakkında Kur'anın şu ayeti delil olarak sunulmaktadır: "And olsun onlara, gökleri ve yeri kim yarattı, güneşi ve ayı kim sizin yararınıza boyun eğdirdi, desen "Allah" derler, O halde nasıl Allah'ın birliğinden döndürülüyorsunuz!"¹ (s. 134) Mekkelilerin, Allah'ın yaratması meselesine kayıtsız, ilgisiz olmadıkları, onlarda Allah'ın yaratması fikrinin mevcut olduğu (s. 135) tespiti yapıldıktan sonra, bu hususta Kur'an'da takip edilen yol şu şekilde izah edilmektedir: "Kur'an'ın Hz. Peygamber'e inen ilk ayetlerinde söz konusu edilen yaratıcı Allah gerçeği Mekkelinin idrakine sunuluyor. Ancak ilk zamanlarda şirk ilahlarının yaratıcı gücüne temas edilmiyor. Burada takip edilen taktik, bu çok karmaşık ve nazik meseleyi Mekke toplumuna yavaş, fakat azimli ve kararlı bir biçimde izah etmektir. Hedeften sapmadan ikna yoluyla zihinleri ve vicdanları sarsmak ve onları tek hakikat üzerinde düşünmeye sevk etmek amaçlanmaktadır. Bir müddet sonra, Allah Teala, Kur'anda, meseleyi ilk ayetlerden daha açık bir tarzda ortaya koyuyor. Mü'minûn suresinde², Allah açık ve net bir biçimde insanın yaratıcısı olarak görülüyor. Allah'ın yaratıcı gücünün bu şekilde açıkça ortaya konulmasından itibaren Kur'an, şirk inancının ilahlarının yaratıcı gücünün kapasitesini açıkça ve kesin olarak reddediyor." (ss. 135- 136)

Mekke'deki dinî ve sosyal hayatın son bölümünde Hac olayına değinilmektedir. Bu olayın, Hz. İbrahim'den kalan büyük bir manevi miras olarak, uzun tarihi boyunca sürdürülmesi, İslam öncesi Arap toplumunun onu bu haliyle dikkate alıp saygı göstermesi ve Kâbenin eski Arapların bir kültür ve ibadet merkezi olarak daima önemini korumuş olmasına dikkat çekilmektedir. (ss. 139-140)

"Kur'an mesajı ve Mekke'ye sunumu" başlıklı ikinci kısımda, "Mekke toplumu ve Kur'an", "Hz. Peygamber ile Mekke toplumu arasındaki tartışmalar", "Mekke'de Kur'an mesajına karşı direnç ve şiddetli muhalefet" konuları ayrı bölümler halinde ele alınmaktadır. Her bir bölüm de kendi içerisinde detaylandırılmaktadır.

Mekke toplumu hakkında bilgi sahibi olmak için Kur'an ayetlerine müracaat edilmektedir. Çünkü dönemin Mekke hayatı ile ilgili yegane kaynağın Kur'an olduğu düşünülmektedir. Özellikle ilk ayetlerin, kutsal şehrin sakinlerinin muhtelif itiraz ve muhalefetlerini içeren tepkilerini söz konusu ettiği ifade edilmekte ve onlardan bahsedilmektedir. (s. 143) İlk ayetlerin Mekke toplumuyla ilgili bilgi sunmasının yanında, Mekkelileri islah etme yönünde telkinleri olduğu da ifade edilmektedir. Mekke toplumunun Allah tasavvuruyla alakalı şöyle değerlendirme yapılmaktadır: "Mekke toplumunda bazı zihinlerde bulanık da olsa bir tek Allah tasavvuru bulunuyordu, ancak gerçeği ifade etmek gerekirse İbrahimî Tevhid

¹ Ankebût, 29/ 61.

² Mu'minin, 23/ 12- 14.

anlayışı silinmişti. Bundan dolayı İbn Kesir Kur'an'ın ilk inen ayetlerinin daha ziyade bir hatırlatma olması yönünü ön plana çıkarıyor." (s. 145) Allah'ın yüce kudretini kabul etmenin ahiret hayatına inanmayı da gerektirdiği ise şu ifadelerle anlatılmaya çalışılmaktadır: "Kur'an'ın ilk ayetlerindeki Allah'ı tarif ve tavsiften sonraki ikinci ana tema ahiret hayatıdır. İlk bakışta genelde Kur'an vahyinin hedefi sıfatıyla insanın, özelde Mekkelinin, alemdeki Allah'ın yüce kudretini, azametini ve onun yüce rahmet ve ihsanını görmesi gerekir. Bu kabulden sonra insanın veya Mekkelinin alması gereken ikinci ders, Allah'ın gücünün ve kudretinin her an devam ettiği, O'na olan bağlılığın ise, hayatın her anında hiç eksilmeden sürüp gittiği gerçeğidir. O halde O'nun beyanı esas alınarak özelde Mekkelinin, genelde ise insanın ahiret azığı tedarik etmekten başka çaresi yoktur. Dünya ve öteki dünya mutluluğunun sını ve anahtarı bu idrake ve tedarike sıkıca bağlı olmaktan geçer." (s. 163) Bu bölümde, dönemin Mekke'sinde vuku bulan olaylara karşı tepkileri ve cevapları teşkil eden Kur'an'ın yeni temalarının mümkün merteye Kur'an metinleri ile gösterilmeye çalışıldığını müşahede etmekteyiz.

Hız. Peygamber ile Mekke toplumu arasındaki tartışmaların ele alındığı bölümde, Hız. Peygamberin faaliyetleri, onun faaliyetleri esnasında karşılaşmış olduğu muhalefet ya da destek, yine onun bu muhalefet ve desteğe karşı Kur'an'ı referans alan bir tavır ve duruş sergilemesi, Habeşistan'a yapılan ilk göç konu edilmektedir. "Hız. Muhammed karşılaştığı her insan topluluğuna kendisinin, Allah'ın elçisi olduğunu söylüyor, onlara tatlı ve yumuşak sesiyle Kur'an'dan bir kısım okuyor, çevresine Kur'an'ın anlamını izah ediyordu. Hız. Peygamber Kur'an'ı tilavet ettiğinde dinleyen üzerinde muazzam bir tesir husule getiriyordu. Zira Kur'an yepyeni bir üslûba sahipti. Saf ve temiz Arapçaıyla bu döneme kadar hiç işitilmemiş farklı bir belagat ve fesahat, söz güzelliği sergiliyordu. Kur'an'ın bu sihirli söz, ritim, belagat ve fesahatinin tesiriyle İslam'a giren pek çok insan vardı. Söz gelimi Hız. Ömer bunlardan biriydi." (s. 171) "İslam'ı ilk kabul edenler, sayıları çok olmamakla birlikte çarpıcı ve çekici bir konu olma özelliklerini, dün olduğu gibi bugün de bütün görkemiyle korumaktadır."(s. 184) "İlk Müslümanların yaşları, menşeleri, sosyal statüleri bilhassa önem arz etmektedir. İslam'ın ilk günlerindeki Müslümanların kimlik ve kişilikleri değerlendirildiğinde, Hız. Muhammed'in sahabilerinin her şeyden önce gençler ve belki de genelde, sosyal statü ve ekonomik açıdan insanların zayıfları oldukları göze çarpar. Diğer yandan Watt'a göre, Hız. Muhammed'in etrafına toplanan genç adamlar Mekke'nin en etkili ailelerine mensup idiler ve onları zayıflar olarak nitelendirmek asla mümkün değildir."³(ss. 185- 186) "Aynı zamanda bu kişilerin oluşturduğu hareket, halkın dışında kalmış bir aşağı sınıf hareketi asla değildir. Ayrıca Mekke'de, açıkça kabile bağları kalmamış asalakların, başkalarının sırtından geçinen parazitlerin hareketi de değildir. Ancak bu hareket gücünü, sosyal ölçüt bakımından aşağı tabakalarda bulunanlardan değil, fakat kendileri ile imtiyazlılar arasındaki farkın bilincinde olan, toplumun

³ Watt, Mahomet a la Mecque, Paris, 1958, s. 119.

tam ortasında bulunan kimselerden almaktaydı. Mücadele, her şeye sahip olanlarla hiçbir şeye sahip olmayanlar arasında değil, sahip olanlarla az sahip olanlar arasında olmaktadır.” (ss. 189- 190)

İnsanlar ile mücadelelerinde, “Hz. Peygamber kılıca, silaha başvurmamıştır. Mekkelileri ikna etmek, onların Kur’an’ı bütünüyle kabul etmelerini sağlamak maksadıyla açıklık, şeffaflık, ikna metodu tercih edilmiştir. Zaten sosyal çevre de bu uzlaşmacı tutumu gerekli kılmaktaydı.” (s. 203) “Hakikatte Hz. Peygamber’e gönderilen Kur’an, Mekkelilerin eski hayatlarını restore etmeyi, onu tamir edip bakıma almayı asla hedef olarak seçmemiştir. Tam aksine, yeni bir hayat tarzını onun yerine ikame etmek amaçlanmıştır. İşte bu andan itibaren Mekkeliler, refah içindeki rahat hayatlarının sarsılmakta olduğunun farkına varmışlar, kendileri için tehlikenin ciddiliğini hissetmeye başlamışlardır. Böylece iki dünya görüşü arasındaki kavga, anlaşmazlık ciddileşmeye ve artmaya başlamış, aradaki uçurum genişlemeye ve büyümeye yüz tutmuştur.”(ss. 179- 180) “Kur’an’ın tesiri ve cazibesi sadece sıradan Mekkeliyi etkilemekle kalmamış, toplumda mevki ve makam sahibi seçkinleri de sarsmıştır. Bundan nasibini alanların başında şairler ve kahinler gelmekteydi. Onlar da Kur’an’ın üslubu karşısında şaşkına dönmüş, toplumun gözünden düşerek işsiz ve işlevsiz hale gelmişlerdi.” (s. 205) “Soyut planda ahlaki kurallar vaz’ edilmiş, somut planda ise onların ilk uygulandığı biçimini Hz. Muhammed bizzat göstermiştir. Bu yeni model ahlak, sosyal ilişkileri en mükemmel bir tarzda gerçekleştirmek, elle tutulur, gözle görülür bir biçimde fertler arasında ahlaki kural ve yasaları gerçekleştirmek amacıyla sunulmuştur.” (s. 207)

Mekke’de Kur’an mesajına karşı direnç ve şiddetli muhalefetin ele alındığı üçüncü bölümde, Hz. Peygambere yapılan işkence ve zulümler, boykotlar anlatılmakta ve Medine’ye hicretin gerekliliği vurgulanmaktadır. Bu büyük yürüyüş de şöyle tasvir edilmektedir: “Tarihsel şartlar şu gerçeği ortaya çıkaracaktır: Medeni dünyanın sınırlarında, çölün kıyısında unutulmuş iki Arap şehrinin merkezinde insanlardan oluşan çok küçük gruptaki bu değişim ve dönüşüm, dünya çapında çok büyük bir ehemmiyete sahip olacaktır. Mekke’deki sayıca küçük, ancak keyfiyet ve enerji olarak fevkalade büyük İslamî grup, Kur’an talebeleri, büyük önderleri Hz. Muhammed’in rehberliğinde, Mekke’den itibaren insanlığın önüne yeni ve aydınlık ufuklar açmak için yola çıkıyorlar, Hicrete başlıyorlardı. Tabii ellerinde özümsemiş bir tarzda Mekki Kur’an metni, azim, kararlılık ve umutla Yesrib’in yolunu tutuyorlardı. İman Devleti kurulmuş, İslam Devletini inşa etmeye gidiyorlardı.” (ss. 232-233)

Düşünce ve önerilere yer verilen son bölümde ise, Kur’an’ın nazil olduğu Mekke’deki hayatın bütün yönleriyle genel bir tablo halinde takdim edildiği, Mekkelilerin, monoteist dinleriyle ilgilerini kesmiş olmalarından dolayı, Kur’an gibi ilâhî bir kitabı kabule elverişli olduğunun gösterilmeye çalışıldığı vurgulanmaktadır.(s. 237) Mekkelilerin Hz. Muhammed ve onun mesajına karşı düşman kesil-

⁴ Watt, a.g.e., s. 129.

melerine sebep olarak, yükümlülüklerle dolu bir İslamî hayat adına, Mekke oligarşisinin rahat ve refah içindeki bir dünyevi hayatı kaybetme kaygısı, ticarî ve malî zenginliklerinden olma endişesi gösterilmektedir. (s. 237)

Yazar, sonuç olarak, "İslam toplumunun yeni bir medeniyet projesi ile insanlığın huzuruna çıkmasının ancak Kur'an'ın sosyolojik, psikolojik, kelimî yönleri itibarıyla ele alınması ve onun tefsirinin de dikkatli bir şekilde yapılması, bu çalışmaların sonuçlarının da toplumun bütün fertlerince paylaşılmasıyla mümkün olacağını ifade etmekte; bu sosyolojik araştırmanın ilk ve en önemli malzemelerinin Mekke'nin sosyal ve dini yaşamında mevcut olduğunu belirtmektedir. (s. 245)

Kur'an ve Mekke isimli bu kitap, Kur'an'ın nazil olduğu dönemde Mekke'deki hayatı tüm yönleriyle ortaya koyan ve bu konuda çok değerli malzemeler sunan bir kitap hüviyetindedir. Sadece ilim ile meşgul olanların değil, her aşamadaki insanın okuması ve faydalanması gereken bir kitaptır.